

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 3, Aralık/December 2024]

İsmail ŞENESEN

<https://orcid.org/0000-0002-9603-3047>

Doç. Dr.

isenesen@cu.edu.tr

Çukurova Üniversitesi

<https://ror.org/05wxkj555>

Rektörlük Türk Dili Bölümü

Tengri İnancında Üç Dünya İle İlgili Ritüeller

Ritual Related to the Three Worlds in Tengri Belief

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 18.10.2024

Kabul Tarihi | Date Accepted: 06.12.2024

Yayın Tarihi | Date Published: 30.12.2024

Atıf | Citation

Şenesen, İ. (2024). Tengri İnancında Üç Dünya İle İlgili Ritüeller. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(3), 1518-1533. <https://doi.org/10.34083/akaded.1569914>

Şenesen, İ. (2024). Ritual Related to the Three Worlds in Tengri Belief. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(3), 1518-1533. <https://doi.org/10.34083/akaded.1569914>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir Article does not require an Ethics Committee Approval.
Katkı Oranı Beyanı Author Contributions	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir Author's contribution rates to the study are equal.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks	Yapıldı Yes - İThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyright&License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© İsmail ŞENESEN | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Öz

İnsanoğlu var olduğundan beri, doğaya tapınma zorunluluğu hissetmiş ve en güçlü gördüğu doğal varlıklara inanma-tapınma temelinde çeşitli ilkel inanışlar yaratmıştır. Bu inanışlardan biri olan Tengriciliğin kökeninin kayalara çizilen resimlere bakılarak Yontma Taş Devrine kadar uzandığı düşünülür. Ayrıca Sümer, Çin, Doğu Roma kaynaklarında Tengri inancına ve bu inançla ilgili uygulamalara rastlanır. Dünyanın ve Türklerin en eski inançlarından olan Tengricilik, tek Tanrı inancının en saf biçimi olarak kabul edilir. Halkbilimi kaynaklarına dayanılarak Tengricilik üzerine yapılan çalışmalarda etnografik objelerin yanı sıra yazılı ve sözlü kaynaklar da kullanılmıştır. Tengri inancına sahip topluluklar, birbirlerinden farklı etnik ve mahallî gruplardan oluşmaktadırlar. Bu durum, her birinin kültürel kökenlerinden kaynaklanan farklı inanç özellikleri ve bunlarla ilgili farklı ritüellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın esas amacı, Türklerdeki Tengri algısının geçmişi ve bugünü içerisinde yer alan üç dünya inancını tespit edip bu dünyalarla ilgili çeşitli uygulamaların işlevlerini ortaya koymaktır. Çalışmada, çeşitli yazılı kaynakları tarayarak konu ile ilgili tespitlerin aktarımını sağlamak amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak, binlerce yıldan beri karşılıklı dayanışma ve doğaya gösterilen sonsuz saygı sayesinde devam eden ritüel temelli bu kültürün yaşamı dünya ile birlikte daha dengeli biçimde sürdürmek üzerine inşa edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Tengricilik, Üç dünya, Ruh, Ritüel, Kurban

Abstract

Since the beginning of time, mankind has felt the need to worship nature and has created various primitive beliefs based on the belief and worship of the most powerful natural beings. The origin of one of these beliefs, Tengrism, is thought to date back to the Paleolithic Age based on the drawings drawn on rocks. In addition, the Tengri belief and practices related to this belief are encountered in Sumerian, Chinese and Eastern Roman sources. Tengrism, one of the oldest beliefs in the world and the Turks, is considered the purest form of monotheistic belief. In studies conducted on Tengrism based on folklore sources, written and oral sources have been used as well as ethnographic objects. Communities with the Tengri belief consist of different ethnic and local groups. This situation has caused the emergence of different belief characteristics and related rituals originating from the cultural roots of each. The main purpose of this study is to identify three world beliefs within the past and present of the Tengri perception in the Turks and to reveal the functions of various practices related to these worlds. In the study, qualitative research method was used in order to provide the transfer of findings on the subject by scanning various written sources. As a result, it has been determined that this ritual-based culture, which has continued for thousands of years thanks to mutual solidarity and endless respect for nature, is built on continuing life in a more balanced way with the world.

Key words: Tengrism, Three worlds, Spirit, Ritual, Sacrifice

Giriş

İnsanoğlu, yaradılışı gereği inanma ve tapınma ihtiyacı duyarak çok eski çağlardan beri çeşitli inançlar uygulamıştır. Doğa ve evrende bulunan dağ, deniz, ırmak, ay, güneş, gezegen, yıldız gibi varlıklara ve ateş, fırtına, yağmur, şimşek, gök gürültüsü gibi doğa olaylarına karşı şaşkınlık ve korkuyla karışık bir saygı duygusu ilk çağlardan beri var olmuştur. Bundan dolayı kimi doğa olayları ve nesnelere, saygı duyulması gereken dokunulmaz kutsallar haline dönüşmüştür. Bu konu ele alınırken disiplinler arası bir bakışla “tarih, coğrafya, sosyoloji, etnoloji, antropoloji, psikoloji, ilahiyat gibi konuyla ilgili bilgi alanları” (Avcı 2021: 2) bu çerçevede yararlanılacak alanlardır.

İnsanoğlu, doğaya egemen olamadığı durumlarda ona tapınma zorunluluğu hissetmiş ve en güçlü gördüğü doğal varlığa veya güçlü gördüğü çeşitli varlıklara inanma-tapınma temelinde çeşitli ilkel inanışlar yaratmıştır. Bu ilkel inanışlara sahip olan insanoğlu, genellikle doğal felaketler, hastalıklar ve anlam veremediği doğa olaylarını Tengri'nin ya da Tengrilerin insana bir cezası olarak görmüştür. Bu cezalardan kurtulabilmek için de birçok dinî ritüel geliştirmiştir. Böylece doğaüstü, kutsal ve ahlâkî değer yargıları taşıyan çeşitli ritüel ve uygulamalar barındıran tapınma kurum ve kurallarına sahip olan inançlar, bir ölçüde sistematikleşerek bugün din olarak adlandırdığımız inanç sistemlerini ortaya çıkarmıştır.

Bremmer'a göre Tengricilik, kaya üstü resimler göz önünde bulundurulursa, köken yönünden Yontma Taş Devri'ne kadar uzanır. Bu tek Tanrılı inanç yalnızca Orta Asya'da var olmamış, tüm dünyaya yayılmıştır. Bundan binlerce yıl önce yaşayan Sümer, Etrüsk gibi Ön Türk halklarında da tek Tanrı inancı sistematikleşerek belli kurallara ve ilkelere sahip inanç sistemlerine dönüşmüştür. Yine Bremmer, Sag-ba adlı bir Sümer tabletinde "Tengri tektir ve değiştirilemez, Tengri ve insan birbirinden ayırlamaz" diye yazdığını ifade eder. Bu da Türk halklarının çok eski çağlardan beri tek Tanrı inancını benimsediklerini kanıtlamaktadır. Türkmenistan Ön Türk kültüründe binlerce yıl önce sistematikleşmeye başlayan bu tek Tanrı inancı, Avrasya'nın diğer bölgelerine yayılarak Semitik dinlerin öncülleri haline gelmiştir. Ayrıca, Sümerler'de evren ile doğada görülen, duyulan her nesnenin bir iyisi vardır. Bundan başaka her şehrin de bir koruyucu iyisi bulunuyordu. Bu iyeler, insanüstü güçleri olan ölümsüz varlıklardı. İyeler insanlara iyilik ya da kötülük yapabilir; ama onlardan ne istediklerini bildirmezlerdi. İyelerin ne istedikleri, kurban edilen hayvanların karaciğerlerindeki işaretlerden anlaşılırdı (Bremmer, 2002: 69).

Liu, Çin kaynaklarına göre Hunlar'ın, "Gök'ün doğurduğu" ya da "Gök'ün oğlu", sanlarını kullandıklarını ifade eder. Örneğin Hun kağanları için Mandarin dilindeki okuma ile (Mandarin okuması orijinalinden oldukça uzaklaşmış olan bir okumadır.) "t'ien-nan" samı geçer. "T'ien-nan", "Tengrisel" ve "kutsal" anlamına gelir. Mete, Çin kağanına gönderdiği bir mektupta, kendisini kağanlık tahtına Tengri'nin çıkardığını bildirmiştir. Gökyüzünün yardımıyla, kendi askerlerinin ve atlarının gayretleriyle etrafındaki yirmi altı devletle birlikte birçok milleti yendiğini belirtmiştir (Liu, 2019: 58).

Magaltepe, “Bizans Kaynaklarında Türkler” adlı eserinde Doğu Roma kaynaklarına göre, Türkler’in ateşe olağanüstü derecede saygı gösterdiklerini, suyu ve havayı kutsal sayarak toprağı övdüklerine dikkat çeker. Bunun yanısıra Türkler, gökyüzünü ve yeryüzünü yaratan tek bir Tengri’ye inanır ve ona tapınırlardı. O Tengri için kısrak, boğa ve koç kurban ederlerdi. Geleceğı okuduklarına inandıkları kâhinleri (kamları, şamanları) vardı (Magaltepe, 2009: 19).

1. Türklerde Tengricilik

Dünyanın ve Türklerin en eski inançlarından birisi olarak bilinen Tengricilik, tek Tanrı inancının en saf biçimidir. Kutsal, ahlâkî ve doğaüstü öğeler taşır. Çeşitli ayinlere, uygulamalara, değerlere ve kurumlara sahip, tapınmalar bütünü olan bu sistem içerisinde evrenin kendisi kabul edilen Tengri, kendiliğinden var olmuştur. Tengri, evrendeki dengenin hem yaratıcısı hem de koruyucusudur. O, evrendeki her şeyin üzerindeki tek güç ve akıldır. Tengri’nin ne yapacağı bilinmez, onu anlamak zordur. Tengri bilinmeyendir; ancak o her şeyi bilir. Her şeyi denetler, insanların ve ulusların kaderlerini belirler. İnsanların iyi ve kötü eylemlerini yargılayan tek kutsal varlıktır. İyileri kutsar, kötülerini ise cezalandırır. Evrendeki yıldızlar, gezegenler, doğadaki tüm canlı ve cansız varlıklar Tengri’nin birer parçasıdır. Tengricilikte, Tengri ile insan bir bütündür. Yardım için herkes Tengri’ye başvurabilir (Bremmer, 2002: 65).

1.1. Eski Türklerin Tengri Algısı

Potapov’un folklor kaynaklarına dayanarak Tengricilik üzerine yaptığı “Altay Şamanizm’i” adlı çalışmada etnografya materyallerinin yanı sıra yazılı kaynaklar da vardı. Bu malzemelerin başında Altay, Hakas ve Tuva gibi Türk topluluklarından derlenip yayımlanan kahramanlık destanlarıyla mitler, efsaneler ve çeşitli rivayetler gelmektedir. Bu yazılı kaynakların birinci grubunu eski Türk yazıtları; yani Moğolistan’da bulunan ve çeşitli olaylarla hakanların ve diğer yönetici zümreye ait insanların hayatını anlatan tarihî-edebî anıtlar olarak kabul edilen “Orhun Abideleri” oluşturmaktadır. Potapov’un ifadesiyle, dinle bağlantılı olmamalarına ve şamanlar hakkında somut bir bilgi vermemelerine rağmen, bu yazıtlarda dinî görüşler, çeşitli törenler, Tengrilerin adları, ahlâkî ve etik kurallar, dinî nasihatler gibi çeşitli bilgilere rastlanmaktadır. İkinci grubu ise, Moğolistan’daki diğer yazıtlar, Yenisey Yazıtları ve Altay’da yakın dönemlerde ortaya çıkarılan yazıtlar ile “İrk Bitig” gibi kâğıda yazılmış metinler, Çin hanedanlığı elyazmaları ve eski mezarlardan elde edilen arkeolojik materyaller oluşturmaktadır. Altay Şamanizm’i araştırmaları için en önemli kaynaklardan biri “İrk Bitig”tir: “Şamanizm, Eski Türklerde özel bir çalışmayla edebiyata yansıtılmıştır ve bunun şimdilik elimize ulaşan tek kanıtı ‘Fal Kitabı’, (İrk Bitig) dir.” (Potapov, 2012: 8).

Bremmer, Tengri inancında var olan üç ana kavramı şöyle sıralar: birinci kavram, dünyanın “yaşayan bir varlık” olmasıdır. Yeryüzünde yaşayan bütün bitkilerin, hayvanların, insanların, suların ve kayaların ruhları vardır. Bu ruhların tamamına saygı gösterilmeli ve hepsi korunmalıdır. Aksi takdirde toprak çöl olur ve verimsizleşir. Bu nedenle doğayı korumak çok önemlidir. İkinci kavram ise “kişisel sorumluluk”tur. Kişi

kendi yaptıklarından sorumludur. İnsanın dürüst olması esastır. Kavramların üçüncüsü de “dengedir”. Denge, insanın önce kendisiyle sonra toplumla ve tabiatla uyumlu olabilmesi açısından önemlidir. Çünkü dengenin bozulmasının sonu yıkım olur. Hayatın gayesi, dünya ile ahenkli bir şekilde yaşamaktır. Kişi, doğru ve onurlu bir biçimde yaşayarak çevresini dengeli tutar. Bu durum, onun bireysel gücünü en yukarı düzeye getirir (Bremmer, 2002: 66).

Erman, eski Türk kültüründe Tengri'nin genellikle özel bir adla adlandırılmış olduğunu ve diğer tüm iyelerin de bugün "Tengri" olarak yorumlanan adlarla anıldığını ifade eder. Günümüz araştırmacıları ise yüzeysel bilgilerle ve art niyetle davranarak Tengri ile iye arasındaki farkı görmek istemeyip Ön Türk inanışlarını, mitolojilerle de harmanlayarak “çok tanrılı dinler” gibi göstermektedirler. Erman bu duruma örnek olarak Sümercedeki “dingir, ilu, kiti” ya da Etrüskçedeki “tin, tiniş, tineri, ais” gibi kavramların hepsinin "Tengri" olarak çevrilmesini gösterir (Erman, 2016: 29).

Orhun Abideleri'nde "üze kök tengri asra yağız yir kılındıkda ikin ara kişi oğlu kılınmış." (Üstte Gök Tengri, altta kara yer kılındığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.) diye yazar. Gökten (evrenden) ayrı görülmeyen Tengri, kendi kendine kılınmıştır. Ancak O, aynı zamanda tüm evrenin de yaratıcısıdır: "Türük Tengri ıduk yiri subı anca itmiş erinç" (Türkün Tengrisi, kutsal yeri ve suyu öylece yaratmıştır.). Tengri sonsuzdur. "Öd Tengri yaşar kişi oğlu kop ölgele türümiş" (Zamanı Tengri yaşar, kişioğlu hep ölümlü türemiş). Burada yaratanın (kılınanın) aynı zamanda yaratmış (kılmış) olması gibi bir çelişki yoktur. Çünkü Tengri göklerin (evrenin) kendisidir; "Yeri O töritti, O'na yer olmaz." (Ergin, 2011: 9).

Eliade'nin tespitlerine göre Moğollar, gökyüzünün her şeyi gördüğüne inanırlardı. "Gök bilsin ki" ya da "Gök şahit olsun", diyerek yemin ederlerdi. "Gök bunu bilsin" diyerek de dua ederlerdi. Gök ile alakalı kuyruklu yıldız, kuraklık, sel gibi alametleri Tengri'nin hoşnutsuzluğunun haberleri ve işaretleri olarak yorumlardı. Komutanlar savaşa gitmeden evvel dağ doruklarına çıkarak askerler de çadırlarına çekilerek Tengri'ye yalvarıp dua ederlerdi (Eliade, 2003: 186).

1.2. Yakın Geçmişte ve Günümüzde Tengri Algısı

Kutadgu_Bilig'te Tengriciliğin din adamlarının şamanlar olduğu ifade edilir. Yalnızca doğa ile insan arasında bozulan dengeyi yeniden kurmak ya da hastalıklara şifa getirmek amacıyla şamanların gücüne gerek duyulur ve çağırılırlardı. Denge, felaket ve ruhsal karışmalarla bozulduğunda din adamı olan şamanlar dengeyi yeniden kurmaya çabalarlar. Bir hastalık ya da bir felaket sonucu denge bozulmuşsa, şamanlar hastanın Tengri ile bağlantısını ya da evrendeki dengeyi yeniden kurmak için ruhların güçlerini kullanırlar. Şaman, doğanın ve atalarının ruhlarıyla konuşur ve kehanette bulunur. Aynı zamanda geleceği tahmin edebilen, hastalıktan acı çeken ya da ruhlarını kaybetmiş kişileri sağaltan ve topluluğun esenliği için ayinler yapan dinsel uygulayıcıdır. Şaman, olumlu eylemler gerçekleştirmek isteyen, kara büyüyle uğraşmayan ve hiçbir zaman kötülük yapmayan bir kişiliktir. (Yusuf Has Hacip, 1991: 126).

Aleksiyev'e göre Tengriyle anlaşmak mümkündür. Nitekim Tengri, şamanlar ve yardımcı ruhları tarafından yönetilirdi. Şamanların yardımcı ruhları, üç dünyanın varlıklarından farklı olarak diğer ruh ve Tengrileri etkileyebilme gücüne ve yeteneğine sahipti. Şamanın birinci yâni başyardımcısı, insana benzeyen bir koruyucu ruhtu. Bu, çoğunlukla yakın geçmişte ölen bir şamanın ruhuydu. Bütün Sibiryâ halklarında, bu ruhla ilgili benzer inançlar yaygındır. Ortak olan bir diğer inanış ise yardımcı ruhların hastalıklara göre sınıflandırılmalarıdır. Örneğin, Sibiryâ Türklerinin şaman tefinin binek hayvan olduğu inancı, aynı kökenlere dayanmaktadır. (Alekseyev, 2013: 116).

Altay Şamanizm'inde her şamanın birbirinden farklı ruhları vardır ve bunlar çeşitli kategorilere ayrılmıştır. Potapov'un ifadesiyle: "bütün şamanlar için iki çeşit ruh vardı: Koruyucu ve yardımcı ruhlar. Yüce Tengri, Ülgen ve onun oğulları, ateş iyisi, kutsal dağ iyeleri gibi ruhlar koruyucu ruhlardır. Koruyucu ruhlar, doğal olarak şamanların onlara ettikleri dualara, adadıkları kurbanlara karşılık yardımlarda bulunurlardı. Yardımcı ruhlar da kendi aralarında iki gruba ayrılıyorlardı. Gruplardan biri "tös" adını alan şamanın atalarının ruhlarıydı. İkinci grup ise farklı görevlerde yer alarak Şamanın kâinatın çeşitli bölgelerine yaptığı yolculukta beraberinde bulunan ve ayin başlamadan önce tefiyle çağırıldığı ruhlardır (Potapov, 2012: 12).

Yakın geçmişte Tengricilik'in din olduğunu Sovyet bilim adamı S. Tokarev söylemiştir. Ancak, o da sorunu şamanın kişiliğine dayanarak ele almıştır. Potapov'a göre, böyle bir yaklaşımın kabul edilmesi mümkün değildir (Potapov, 2012: 15). Çünkü bu yaklaşım, inancın içeriğini ortaya koymadan dikkatini kendinden geçerek ruhlarla iletişim kuran kültürün din adamı olan şaman üzerinde toplamaktadır. Şamanın din adamı olarak başrol oynadığı tartışılmazdır. Ancak şaman, dinî fonksiyonlarını kendi yöntemleriyle değil, belli kurallar, semboller ve araçlar çerçevesinde gerçekleştiriyordu. Bu yöntem ve araçlar, bereketli bir av istemek için Ülgen veya Altay'a at adama töreninde veya hasta tedavisinde Erlik'e yapılan ayinlerdeki gibi ayinin amacına göre değişmekteydi. Dolayısıyla, söz konusu olan M. Eliade'nin Şamanizm'in özü olarak adlandırdığı şamanın kendinden geçmiş durumu değildir. Ne durumda olursa olsun, Altay şamanı, bütün ayinlerinde kurallar çerçevesinde hareket etmekte ve bunun dışına çıkmamaktaydı. Ayinin yapısı ise Şamanizm'e özgü ruhlar kategorisinin var olduğu inançlarıyla ayin sırasında "yolculuğa" çıkan şamanın ikizi inancı üzerine kuruluydu (Eliade, 2003: 179).

2. Tengricilikte Üç Dünya İnancı

Tengri inancına göre evrende üç ayrı dünya vardır. Bunlar gök (üst dünya), yeraltı (alt dünya) ve yer (yeryüzü)dir (Ögel, 1995: 244). Üst ve alt dünyalarda da dünyadaki gibi ay, güneş, doğa ve doğa sakinleri bulunur. Alt ve üst dünyalarda yaşayanlar yer sakinlerince görünmezler. Bu varlıkların gelişi ateşte bir çıtırtı, köpeklerin havlaması ya da şaman tarafından görülmeleri ile anlaşılır. Bu dünyalar, üst üste yığılmış bir durumda değil de paralel dünyaların iç içe geçmesi biçimindedir (Erman, 2015: 80).

"Yerin ekseni" kavramı; insanoğlunun yaşadığı yeryüzü, ölenlerin gittiği yeraltı (öte dünya) ve ruhsal anlamdaki kutlu gökyüzünden meydana gelen üç ortamı, ortalarından

geçen direk ya da kazıkla birbirine bağlayan bir eksenidir. Bu çizgi, gökyüzünün orta noktası ile yeryüzünün orta noktası arasında yer alır.

2.1. Üst Dünya (Gökyüzü)

Esin'e göre evrenin bütün yansımalarını gökyüzü ve yer-su'yun temsil ettiği birbirine zıt; fakat birbirini tamamlayan iki evrensel nefesten oluşmuş olarak kabul eden sistem, Proto-Türk ve Türklerin en eski belki de öz kozmogonisidir (Esin, 2001: 19). Göğün göbeği "Demirkazık ya da Altınkazık" adıyla bilinen yıldızdır. Dünya gökyüzüne bu yıldızla bağlanır. Bu yıldız, Tengri'nin parlak ışıklarla donanmış ülkesi "gök" ile "yer"i bir araya getiren kapıdır. Gök ile yeri, soyut âlem ile somut âlemi ve insan ile Tengri'yi ayıran bir sınır olarak kabul edilen bu yıldız, bütün gezegenlerin bağlı olduğuna inanılan "göğün kapısı" ya da "göğün direği" dir. Tengri, insanları bu kapıdan korur. Şamanlar da aynı kapıdan gökyüzüyle bağlantı kurabilir. "Yerin göbeği" ile "göğün göbeği" arasındaki çizginin geçtiği bu eksenin orta yerindeki açıklıklar ya da delikler bir çeşit geçittir (Bremmer, 2002: 78). Ögel ise eski ve temel Türk düşüncesinde göğün direği olarak kabul edilen Kutup Yıldızı'nı şöyle açıklar: "Türkler, göğün direği olarak, Kutup Yıldızı'nı düşünmüşlerdir. Bunun için Kutup Yıldızı'na, 'Demirkazık' veya 'Altınkazık' demişlerdir. Bu düşünce, Anadolu'da da yaşayagelmiştir. Bu düşünce daha çok büyük devlet kurmuş Türklerden, gelmişti. Soyutlanmış ve ilkel Türk kültür çevrelerinde ise buna, 'Demir ağaç' veya 'Demir direk' denmiştir." (Ögel, 1995: 170).

Bütün yıldızların Gök Tanrı'nın mekanı kabul edilen Kutup Yıldızı'nın etrafında döndüğü ve bu yıldızların bir "Gök Çarkı" tarafından taşındığına inanılmaktaydı (Çobanoğlu, 2019: 45). Gökyüzünün (evrenin) sonsuz bir derinlikte olduğuna inanılır; ama yine de şamanlar için göklerin ötesine yol açan bir kapı bulunur. Yaşam ağacı, dünyayı Demirkazık Yıldızı'na bağlayan bir ağaçtır ve bu ağaç, şamanlara dalları vasıtasıyla yeryüzünden gökyüzündeki âlemlere yolculuk yapma imkânı sağlar. Dünyanın "göğün göbeği" ile bu ağaç sayesinde iletişim içerisinde olduğuna, bu ağaçla beslendiğine inanılır. Gökyüzünün katları, kayından yapılan bir direk üzerine veya doğrudan doğruya kayın ağacına kertikler açarak temsil edilir. Kutsal sayılan kayın ağacının gövdesine açılan bu kertikler yedi, dokuz ya da on iki adet olur (Erman, 2015: 80).

Alekseyev, yaşam ağacını "Dünya dağı" ile ilişkilendirir. Ağaç da bu dağın tepesinde veya ortasında yer alır. Ölümünden sonra bedenlerini terk eden ruhlar ya da yeniden doğmak için hazırlık yapan ruhlar, yaşam ağacının dallarında tüneyip beklemekte olan yavru kuşlar olarak tanımlanır (Alekseyev, 2013: 128).

Üst dünyanın alt dünya gibi dünyayla büyük bir benzerlik gösterdiğini ifade eden Bremmer, üst dünyanın dünyadan daha aydınlık olduğunu belirtir. İnanışa göre üst dünyanın yedi adet güneşi vardır. Dünyaya benzediğine; ama doğasının bozulmadığına ve sakinlerinin de atalarının geleneksel tarzında yaşadıklarına inanılır. Bazen dünyalar arasında bulunan kapı aralandığı zaman üst dünyanın aydınlığı ortaya çıkar. Tengri inancına sahip olan halkların inançlarına göre gök yedi, dokuz ya da daha çok katlı

olabilir. Ancak göğün en üst katında tüm evreni yaratan Tengri, alt katlarda ise güçlü iyeler oturur (Bremmer, 2002: 79).

Erman, üst dünyanın sahibi olarak nitelendirdiği Ülgen'in niteliklerini şöyle sıralar:

“Ülgen, bir iyilik iyesidir ve gökte yaşar. Altın Dağ'da, altın kapılı altından bir sarayda, altından bir tahtta oturur. Gök cisimlerini yönetir. Birisi ak, diğeri siyah iki taş ile gelerek insanlara ateş yakmayı öğretmiştir. Saçları uzundur. Yanında büyük bir kalkan taşır. Ülgen, göksel ve meteorolojik faaliyetlerin birinci kaynağıdır. Yıldırımlar gönderen bir yay taşır. Onun silahı yıldırımlar ve şimşeklerdir. Yıldırımla nereyi vurursa vurulan o yer kutsallık kazanır. Yedi oğlu ile yedi kızı vardır. Simge rengi mavidir. Kullandığı topuz, dallı budaklı oluşuyla yaşam ağacının köklerine benzer. Ay, Güneş ve yıldızlardan çok çok uzaklarda yaşar. Sağında ve solunda iki ak güneş vardır. Bu gök unsurlarının her biri kendine ulaşmak arzusunda olan şaman için birer engeldir. Şamanların en güçlüsü dahi en fazla Altın kazık (Kutup) Yıldızına dek ulaşabilir. Buradan daha yukarıya gidemez. Ülgen ezeli ve ebedi kabul edilir. Kâinatın başlangıcından beri var olmuştur.” (Erman, 2015: 88).

Üst dünya ve orada yaşayan varlıklarla ilgili inançlarda genel Türk öğelerinin bulunmasının yanında, sadece bazı etnik grup ve halklara ait unsurların da yer alabildiğini ifade eden Alekseyev, Yakutlar'ın inançlarına göre sadece “Üst Dünya Tengri”nin ayular ve abaasilar olarak ikiye ayrılmalarını örnek gösterir. Ona göre, üst dünya abaasilarının baş Tengrisi sayılan Uлуу Toyon hakkındaki materyaller, onun ayu Tengrilerinden farksız olduğunu ve bazı boyların koruyucusu olduğunu göstermektedir. Yakutların güney ataları, bu Tengri'yi Lena boyu yazıtlarının bulunduğu kayalıkların iyesi sayarlardı. Yakut mitolojisini araştıran ve inceleyen Aleksiye'ye göre Kurikanlar'daki bu Tengri'ye ibadet etme biçimi muhtemelen Buryatlar'da da mevcuttu. Çünkü Uлуу Toyon'un kızı Naacı Cangha, kötü ruhların saldırılarına karşı hayvanları koruyan iye olarak yeryüzüne indirilmiştir. Tengriçe Cayık ise insanları koruması için Ülgen tarafından yeryüzüne indirilmiştir. Bu Tengriçeler, karakter olarak da benzerlikler göstermektedir. Eski Türklerin Ülgen'le ilgili düşünceleriyle Lena kayalıkları iyesine olan inancın kaynaşması sonucu Uлуу Toyon tipi meydana gelmiştir. Aynı zamanda Yakutlar, ataları Ülgen'e olan inançlarına “Ürüng Ayu Toyon” karakterinde boyut kazandırmışlardır. Bu durum Yakut köken bilimcilerinin Yakutların iki Türk boyunun karışımından oluştuğu düşüncesini doğrulamakta ve Tuvalılar'ın Ülgen'i, "Uлуу" olarak adlandırmaları ve Uлуу Toyon'la Ülgen'i birleştirmelerinin yanlış olmadığını göstermektedir (Alekseyev, 2013: 115).

“Diğer bir üst dünya iyesi ise Umay'dır. Umay, doğum ve bereketin simgesi olan iyedir. Gökyüzünde yaşayan; bazen de yeryüzüne inen bu iye “Umay Ana” olarak da anılır. Yanında bir kuğu ya da zarif bir at ile tasvir edilir. İyilikler yapar. Ak giysilidir. Yere kadar uzanan ak, gümüş benzeri saçları vardır. Görüntüsü orta yaşlıdır. Kuş kılığına girebilir ve kanatlıdır. Hayat ağacının sahibidir. Üç boynuzu vardır. Yeryüzünde bereket dağıtır. Çevresine ışık saçar. Bazı zamanlar kızarak insanları korkuttuğu da olur. Doğacak çocukları o belirler. Çocukları, gebe kadınları ve hayvanların yavrularını korur. Çocuğu olmayanlar kendisine kurban adarlar. Umay, bir çocuk doğacağı zaman

oraya gelerek gökyüzü âleminde bulunan süt gölünden aldığı bir damla sütü yeni doğan bebeğin ağzına sürer. Böylece bebeğe bir ruh verip üç gün boyunca çocuğu ve anneyi korur. Çocuk gülümserse çocukla Umay'ın bir arada olduğu anlaşılır. Umay çocuğun etrafından uzun süre ayrılırsa çocuk hastalanır.” (Erman, 2015: 89).

Altaylıların tanrıları arasında "Umay"ın dışında iki dişi tanrı daha vardır. Birine Ana Maygıl, diğerine ise Akene (Akana) derler. Bugünkü hayatta Akene'nin rolü bitmiştir. Bu dişi tanrıdan yaratılış efsanesinde bahsedilir. Bu tanrı, efsaneye göre ruh yaratma kudretini için ilham veren bir varlıktır. Erkek tanrı olan Ülgen yaratma ilhamını ve gücünü Akene'den alır. Ana Maygıl ise görevi halkı korumak olan dişi bir ruhtur; buna "ulus anası" da denir (İnan, 1986: 176).

Bunların dışında gökte başka iyeler de bulunmaktadır. Bunlar; aşk, güzellik ve ay iyesi Ayzıt, güneş iyesi Gün Ana, ay iyesi Ay Ata, ev hayvanlarının koruyucu iyesi Alasbatır, yıldırım iyesi Ancasın, haber iyesi Erdenay, şans iyesi Taş Gaşıt, ateş iyesi Andarkan, kötülük iyesi Satlay, kış iyesi Kış Han, ateş ve ocak iyesi Od Ana, atların koruyucu iyesi Kambar Ata, koyunların koruyucu iyesi Gölöpön Ata gibi iyelerdir Erman, 2015: 65).

2.2. Alt Dünya (Yeraltı)

Yeraltı olarak da adlandırılan alt dünyanın genel olarak dünyamıza benzediğine; ancak bu dünyanın sakinlerinin insanlarda olduğu gibi üç ruhları değil tek ruhları olduğuna inanılır. Bremmer, bedenlerinde solunum ve sıcaklığı sağlayan ruhun eksik olduğunu söyler. Bu nedenle alt dünyanın sakinleri soğuktur ve kanları koyu renklidir. Bunun dışında, alt dünyadakilerin bir kısmı, tekrardan doğmayı bekleyenlerin ruhlardır. Alt dünyadaki Güneş ve Ay orta dünyadaki kadar parlak değildir ve ikisi de yarım ay görünümündedir. Alt dünyanın da orman, dağ ve yerleşimleri ile şamanları vardır. Alt dünyaya değişik yollarla girilip çıkılır (Bremmer, 2002: 77).

Alt dünyanın hâkimi Erlik'tir. Erlik, ruhların ne zaman ve ne nerede yeniden doğacakları konusunda karar verir. Eğer beden ölmeden bir ruh alt dünyaya kayarsa, şaman onu geri geri getirmek için Erlik'e başvurur. Yeraltındaki demir sarayında yaşayan Erlik, kötülüklerin kaynağıdır. Erman, Erlik'i şöyle tasvir eder:

“Kaşları, gözleri, saçları hatta atı da karadır. Sakalı çataldır ve dizlerine kadar uzundur. Ağaç köklerine benzeyen boynuzları, yaban domuzunun dişlerine benzeyen bıyıkları vardır. Çenesi tokmağa benzer. Kunduz derisinden yatağı, insan kafatasından kadehi, karayıldandan kamçısı vardır. Çekici, körüğü ve örsü olan Erlik'in dokuz oğlu, dokuz da kızı vardır. Eyerli dokuz boğası, gümüşten tahtı, yassı demirden yapılmış bir kalkanı vardır. Geniş ağızlı bir paladan ibaret kılıcı ile yaşlı ve çirkin bir görünümü vardır. Simgesi siyah renktir.” (Erman, 2015: 61).

Ölüm gerçekleşince bedenini terk edilmesinden sonra bazı ruhlar yerin altındaki katmanlara; bazıları ise gökyüzündeki ortamlara gider. Şaman da trans esnasında, uygulayacağı ritüelin tür ve amacına göre yeraltına da inebilir göğe de çıkabilir. Mesela, hasta insanları iyileştirmek amacıyla gökyüzüne çıkarken ölenlerin ruhlarını geri getirmek, hastaların ruhlarına eşlik etmek ya da yeryüzünden ayrılmak istemeyen ölüleri

gölgeler diyarına taşımak amacıyla yeraltına iner. Ama yeraltı denilen dünyaya inmeden herhangi bir nedenle gökyüzüne çıkmak mümkün değildir.

Yakut mitolojisindeki Erlik ile ilgili önemli tespitler ve değerlendirmeler yapan Alekseyev'e göre, özellikle de Sibirya toplumlarının hemen hemen her etnik grubu alt dünya ile orta dünyanın birbirine benzediğine inanmışlardır. Buna göre, alt dünyada da nehirler ve dağlar bulunmaktaydı. Oradakiler, kendi evlerinde yaşarlardı. Hayvancılık ve avcılıkla uğraşırlardı. Hastalanırlar, iyileşirler; üzülop sevinirlerdi. Hayat şartları daha kötü olan bu ahalinin dünyası çok karanlıktı. İnsanoğlu için yabancı ve bilinmeyen bir yerdı. Eski dönemlerde, alt dünyanın, insanın ölümünden sonra göçtüğü mekân olduğuna inanılırdı. Sibiryalı Türklerin inanışlarına göre alt dünya sakinleri, görünmez ruhlar olarak orta dünyaya gelerek insanlara zarar verirlerdi (Aleksiyev, 2013:115).

2.3. Orta Dünya (Yeryüzü)

Gökyüzü ve alt dünya adı verilen iki büyük güç arasında, insanoğluna yakın ve hayat dolu bir yeryüzü vardır ki insan onu hisleriyle kavrayabilir ve kendisini de onun bir parçası olarak hisseder. Burası, insana maddî hayatı için gereken bütün ihtiyaçları verir. Onun yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyaçlarını yedi dağ-deniz ve yer-su ile sağlar. Bu yeryüzü, insana o kadar yakındır ki insan ondan çekinmeden yardım isteyebilir. Bu yüzden de insanlar yer-su' ya olan saygı ve minnetlerini ifade etmek için ona dua eder ve armağanlar sunarlar (Radloff, 2008:32). Türklerde yer ve sular milletin koruyucusu olarak kabul edilirdi. Ayrıca yer "vatan" olarak da görülürdü (Ögel, 1995: 256). Orta dünya, bizim yaşadığımız dünya olarak görünmesine rağmen dünyamızla aynı değildir. Bu dünyadan belli farklılıklarla ayrılır. Şamanlar, uzak bir diyarda ve olağan dışı âlemlerde neler olduğunu görmek amacıyla orta dünyaya giderler (Arslan, 2011: 75).

Ksenefontov, geleceğin şamanlarının ruhlarının orta dünyada bulunan "Cokuo" adlı dağın dibinde (allaraa) doğduğunu söyler. Orada tepesinden (ya da sanki tepesi kesilmiş gibi) dalları kırılmış, aşağı doğru sarkan dallarıyla bir çam ağacı vardır. Bu ağacın en alt dalından tepesine kadar her dalında kuş yuvaları bulunur. Yüksek dallardaki yuvalarda yetişen şamanlar alt dallardaki yuvalarda yetişen şamanlardan daha kuvvetli ve kıdemli olurlar (Ksenefontov, 2011: 47-48). Aleksiyev'e göre de Yakutlar'da yeryüzünün; yani Orta Dünya'nın sadece insan, kuş ve hayvan gibi gerçek varlıkların yaşadığı yer olduğu inancı vardır. Sibirya Türkleri, yeryüzünde göl, dağ, nehir, bölge, eşya gibi doğada bulunan nesnelere iyelerinin yaşadığına da inanmaktadırlar. Ayrıca, şamanların olağanüstü güçlerine ve sadece orta dünya ruhlarını etkileyebileceklerine dair inanışlar da mevcuttur (Aleksiyev, 2013:111).

Şener, Altay Türklerinin ayinlerinde yer ve su deyimlerinin anıldığını, bunun bir ruhlar topluluğu olarak algılanması gerektiğini ve hanlığın bu isim altında yer aldığını belirtmektedir. İnanca göre; insanları yaratan ve kötü ruhlardan koruyan bu yer ve su Tanrılarıdır. Altaylılar yer ve su Tanrılarını gök ve yeraltı ruhlarından bağımsız olarak kabul ediyorlar. İnsana benzetilen yer, su ruhlarının genel adı "sahip"tir (Şener, 2001: 56). Hoppal da Tuvalar arasında su kaynakları (arzhan), özellikle şifalı su kaynakları kültürünün

söz konusu kaynakların çevresinde büyüyen ağaçların kültüyle iç içe girdiğini tespit etmiştir. Bu, çok büyüyen veya biçimi normalden farklı olan; örneğin çift gövdeli ya da üst kısımları düzensiz büyüyen dallardan oluşmuş ağaçlar için geçerliydi. Bu tür ağaçlar "şaman ağaçları" olarak adlandırılırdı (Hoppal 1955: 227).

3. Üç Dünya ile İlgili Ritüeller

Tengricilik inancına göre doğada çok sayıda ve değişik niteliklere sahip iyeler vardır. Bunların bazıları çok çok güçlüdür. Herkesin, her yerin ya da her nesnenin ölümsüz bir ruhu olduğuna inanıldığı için ruhlar her şeyin içinde ve her yerde bulunurlar. Ruhların yaşayan varlıklara göre çok değişik nitelikleri vardır. Onlar, istedikleri mekâna çok hızlı bir biçimde uçabilir; geçmişte kalan ya da gelecekte olabilecek olayları görüp hissedebilirler (Erman, 2015: 61). Bremmer, dengeleri yeniden kurma ihtiyacı hariç hiçbir iyenin rahatsız edilmemesi, kontrol edilmeye çalışılmaması ya da onlarla gereksiz yere ilişki kurulmaması gerektiği yönünde kurallardan bahseder. İyeler canlı varlıklardan ne üstündür ne de aşağıdır. Bu yüzden insan ve hayvanlara gösterilen değer iyelere de gösterilmelidir. İyeler insanlara ne istediklerini bildirmezler. Onların ne istediklerini sadece gücünü atalarının ruhlarından ve göklerden alan şamanlar bilirler. Bu nedenle iyelere kanlı ya da kansız kurbanlar sunulur (Bremmer, 2002: 83).

İnsanın ikinci ve üçüncü ruhu olan ruhların da olduğuna inanılır. Erman, bu ruhların herhangi bir zarara sebep olmadan fiziksel bedenden geçici olarak ayrılabilceği yönünde bir inanç olduğunu belirtir. Hatta bu ruhların beden eksenindeki deliklerden girip çıkabileceklerini söyler. Bu ruhların dengesi, ruhsal bir saldırı ya da fiziksel bir sarsıntıyla bozulabilir. Böyle bir durumda bedenden dışarıya atılabilirler. Eğer bu "dışarıya atılma" uzun sürerse, hastalığa ya da zihinsel dağınıklığa neden olabilir. Ruh kaybı ya da dengesizliği durumunda düzeni yeniden kurmak üzere bir şamanın yardımına gerek duyulur. Bu iki ruhtan ilkinin bir üst dünya varlığı olduğuna inanılır. Bu ruh bedene dirilik veren ruhtur ve kişiliğin gelişmesine katkıda bulunur. Aynı zamanda geçmiş hayatların birikimini de taşır. Tengri inancına göre bu ruh, kişinin akrabaları arasında yeniden doğar. Diğer ruh ise alt dünyaya aittir ve yeniden doğum arasındaki sürede alt dünyada kalır; ama dost ve akrabaları bir hayalet biçiminde ziyaret edebilir. Bu ruhun ne zaman ve nerede doğacağına alt dünya tarafından belirlendiğine inanılır (Erman, 2016: 75).

İnan, Oğuzların XIV. yüzyıldaki ölü aşı ve yas törenlerinin daha önceki şamanist Oğuzların törenlerinden pek de farklı olmadığını vurgular. Ona göre Dede Korkut Kitabı'nda betimlenen yaşlarda görülen saç yolup yüz yırtarak ağlamak, bağırarak çağırarak ağıt söylemek, beyazları soyunup karaları giymek, ölünün, bindiği atın kuyruğunu kesmek, at kesip aş dağıtmak tamamen Şamanizm'in ölümler kültüne ait ayinlerindeki öğelerdir. Oğuz yiğitleri savaşıma giderken akrabalarına "Üç yıl bekle, gelmezsem benim öldüğümü bil, aygır atımı kesip aşımı ver." der. Ölen kişinin atının kuyruğunu kesme geleneği Kumuklarda, Kazaklarda ve Kırgızlarda son yıllara dek uygulanmakta olan bir gelenektir (İnan, 1986: 470). Beyrek, ölmek üzereyken çevresindeki

arkadaşlarına "ak boz atımın kuyruğunu kesiniz!" der. Beyrek öldükten sonra "Akboz atın kuyruğunu keserler. Kırk elli yiğit ak çıkarıp gök sarındılar, sarıkların yere vurdular. Beyrek diye çok ağladılar..." Oğuz kadınları, ağıt yakarken yüzlerini yırtar, saçlarını yolarlardı. "Beyreğin babası sarığını kaldırıp yere çaldı. Çekti, yakasını yırttı. Oğul oğul diye inledi. Ak bürçüklü anası büldür büldür ağladı. Gözünün yaşını döktü. Acı tırmak ak yüzüne çaldı, kargı gibi kara saçını yoldu Beyreğin yavuklusuna haber oldu. Banıçipeker karalar giydi, ak kaftanını çıkardı; güz elması gibi al yanağını yırttı. Bunu işitip Kıyan Selçukoğlu Deli Dünder ak çıkardı kara giydi, yâr ve yoldaşları akı çıkarıp karalar giydiler. Kalabalık Oğuz beyleri Beyrek için yas tuttular" (Ergin, 1971: 237).

"Tengri inancında hayvanlar da insanlar gibi bedene nefes ve ısı saçan bir ruha sahiptir. Bir büyük hayvan öldürüldüğünde ya da büyük bir balık yakalandığında avcı ya da balıkçı, hayvanın ruhunu yatıştırmak için yas tutabilir. Avcılar ayrıca hayvan avladıkları zaman onlardan özür dilerler, hayatta kalabilmek için onların etlerine ve derilerine ihtiyaçları olduğunu anlatırlar. Hayvanların ruhuna duyulan bu saygı, av ile ilgili bazı kuralları da beraberinde getirir. Ormana girilirken saygılı davranılıp gülünmez, bağırılmaz ve konuşulmaz. Bir hayvan gibi sessizce ve dikkat çekmeden hareket edilir. Su birikintilerine idrar dökmek ve taş atmak da yasaktır. Hayvanlar yiyecek ya da deri ve kürk gereksinimleri dışında hiç bir zaman öldürülmez. Hayvan öldürmek gerektiğinde bu iş hızlı ve saygılı bir biçimde yapılır. Av, toplum içinde paylaşılır ve et geleneklere uygun olarak kesilir. Evcil hayvanlar da saygılı bir biçimde öldürülür. Baş kesilmez, çünkü gırtlak kesmek ruhu incitir. Toplu olarak yürek, gırtlak, baş ve akciğer bir hayvan ruhunun yerleştiği yerdir ve bu organlar bedenden tek parça olarak çıkarılmalıdır. Hayvan, kurban etmek için öldürüldüğünde ise derisi direklerle ya da ağaçlara asılır." (Erman, 2016: 66).

Tengri dininde insanların huzurlarının kötü ruhların etkisiyle bozulabileceğine inanılır. Huzurun tekrardan sağlanabilmesi için Tengri'ye ve iyelere kurbanlar sunulur. İnsanların sağlıklı ve iyi bir hayat yaşamaları, hastalanmamaları, hayvanlarının ölmemesi, yiyeceklerinin eksilmemesi, yağmurun yağması, savaşlardan zaferle çıkılması ya da barış ve anlaşmaların sağlanması gibi dilekler, Tengri'ye ve iyelere kurban nedenleridir. Kurbanlar kansız kurban ve kanlı kurban olarak ikiye ayrılır. Kansız kurbanlar yağ, süt, kıymız, araga (rakı), şarap, darı, buğday, tütün gibi yiyecek ve içeceklerden oluşan "saçı", doğaya salınan hayvanlardan oluşan "iduk" ve ağaçlara ya da şaman davullarına bağlanan çaputlardan oluşan "yalına" biçimlerindedir (Erman, 2015: 69). Mezar başlarında dilek tutulur ve ant içilir. Ayrıca Ülgen ve Umay gibi güçlü gök iyelerine de açık renkli at ya da koyun gibi kurbanlar sunulur. Bunun dışında, kötülüklerinden sakınmak için yeraltı iyeleri Erlik'e de kurban sunulur ve kötülüğün gelebileceği her yer kurban yeri olabilir. Erlik için her türlü hayvan kurban edilebilir; ancak en önemli kurban kara renkli öküzdür ve genellikle ormana götürülüp boğularak kurban edilir (Yörükân, 2009: 32-49).

Saçı, dört ana yönün her birine doğru veya evin üzerine serpilerek kurban edilir. En sık rastlanan hatta her gün yapılan saçı, bir tas kıymızın göğün dört yönüne doğru biraz serpilerek adanması ve kalanının bir kerede içilmesi biçimindedir. Genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilen bu kurban ritüeli; ocağa (ateşe) yağ atmak, saçı, dua vb.

biçimlerde dir. İduk, bir hayvanın bağışlanarak başıboş olarak saliverilmesi biçimindedir. Bu hayvanlara yük vurulmaz, sütü sağılmaz ya da yünü kırılmaz. İduk, kutsal demektir (Erman, 2016: 70).

“Kurbanlar toplu olarak yapılır. Ancak en önemli kurban ayini, ilkbahar ya da yazın yapılan Tengri kurbanı ayinidir. Ayin, bir dağ kenarında ya da yüksek bir dağ tepesinde şamanın yönetimi altında yapılır. Kurban için ak renkli aygır ya da koçlar seçilir. Dağda biri "ulu ateş" diğeri "küçük ateş" olmak üzere iki farklı ateş yakılır. Ulu ateşte hiçbir şey pişirilmez, kurban etleri ve diğ er yiyecekler küçük ateşte pişirilir. Pişen kurban kayın ağacından yapılan tepsilerin üzerine konduktan sonra oradakiler tarafından gökyüzüne doğru kaldırılarak büyük ateşin karşısında durulup hep birlikte dualar edilir. Kurban pay edilir ve sofrada eğlenilerek yenir. Kımızın kaynatılıp damıtılmasından elde edilen içeceğ e "araga" denir. Araga, ibadet sırasında kurban kabul edilir ve aragasız ibadet, ibadet sayılmaz. İbadette kadın erkek ayırımı yapılmaz ve kadınla erkek birlikte ibadet eder.” (Yörükan, 2009: 12-49).

Kanlı kurbanlar, toplu biçimde yapılır. Toplumun her üyesi bu uygulamaya katılmak zorundadır. Bu törenin dışında kalmak ya da bırakılmak o kişinin artık toplumun bir parçası olmadığını gösterir. Tengri ya da büyük iyeler için yapılan kurban törenleri birkaç yılda bir olur. Bu törenlere boyun bütün üyeleri katılır. Kanlı kurbanlar genellikle at, koyun, sığır ya da geyiktir. Kurban edilecek hayvanların erkekleri seçilir. Kurbanlık hayvanın başı kesilmez; çünkü kurbanın ruhu başında, boynunda ve solunum yollarında bulunur. Bu yüzden kurbanın parçalanmaması gerekir. Ayrıca kurban kanının toprağa akmaması, kemiklerinin kırılmaması ve hayvanın karnındaki bir yırtığın dışında tek parça kalması gerekir. Bu nedenle hayvan göğsü kesilerek kurban edilir. Sonra ikiye bölünür ve iki farklı ateşin üzerine asılır. Ateşlerden hangisinin dumanı göğ e doğru dik biçimde yükselirse o bölüm kül olana kadar ateşin üzerinde bırakılır (Erman, 2016: 78).

Dağlar, göğ e yakın yerler, su kaynakları, ırmak kenarları, mağaralar, ata mezarları, büyük kayalar, ulu ağaç altları kurban sunulan yerlerdir. Kurban sunulduktan sonra bölgeye ağaç dikilerek kutsal ormanlar oluşturulur. Atalara sunulan kurbanlar en önemli kurban ayinleridir. Ölmüş ataların ruhları Türkler için koruyucudur ve unutulmamaları gerekir. Ata ruhlarına yardımcı olmaları ve dileklerin kabul olması için de kurban sunulur. Bu kurban ayininde de en önemli kurbanlık hayvan, ak aygır ya da koçtur. Mezar başlarında dilek tutulur ve ant içilir. Ayrıca Ülgen ve Umay gibi güçlü gök iyelerine de açık renkli at ya da koyun gibi kurbanlar sunulur. Bunun dışında, kötülüklerinden sakınmak için yeraltı iyesi Erlik'e de kurban sunulur ve kötülüğün gelebileceğ i her yer kurban yeri olabilir (Yörükan, 2009: 23-34).

Sonuç

İslamiyet'ten önceki dönemde sosyo-kültürel ve ideolojik alanın yönetici ve yönlendirici işlevini üstlenen Tengricilik, Türk kültürünün bütün yönlerini kapsayan pratik bir akımdır. Türklerin tarih içinde kabul ettiğ i Budizm, Manihaizm, Musevilik, Hıristiyanlık, İslam gibi dinler dahi Şamanist unsurları bilinçaltlarından silip atamamıştır. Şamanizm, yenilenen kültür iklimine ayak uydurarak yaşamını şu veya bu biçimde sürdürebilmiştir.

Bazı takibat ve yasaklar nedeniyle şamanik öğeler gizli bir biçimde yeni dinlerin içerisine de varlığını sürdürmüştür. Bunlar, günümüzde Türk geleneksel inancını oluşturarak batıl inanç adını almıştır. Bu inanışa sahip topluluklar, birbirlerinden farklı etnik ve mahallî gruplardan oluşmaktadırlar. Bu durum, her birinin kültürel kökenlerinden kaynaklanan farklı inanç özellikleri ve bunlarla ilgili farklı ritüellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Türk inanç sistemi değişmeyeceği varsayılan ilkeleri, öğretileri ve kesin değerleri kabul etmez; bunların değişmez gerçekler olduklarını savunmaz. İnceleme, tartışma ya da araştırmaya gerek görülmemesini reddeder. Bu özellikler Sümer, Elam, Etrüsk/Roma ve Orta Asya Türk dinlerinde açıkça gözükmektedir.

İnsan ve doğa ilişkisi sömürü şeklinde değil, karşılıklı dayanışma biçiminde kuruludur. Doğaya gösterilen saygı, bu kültürün binlerce yıldır çevreden kopmadan devam etmesini sağlamıştır. Bu kültür, hayatı dünya ile daha dengeli bir biçimde devam ettirmek ve tabiat ile insanlık arasındaki dengeyi korumak üzerinde yükselmiştir. Doğanın birer parçası olan insanlar, diğer yaşayan varlıklardan daha üstün olarak görülmez.

Tengri inancında insanın en az üç ruhu olduğu kabul edilir. Bu durum; insanın yer, gök ve yeraltı ruhlarının kesişmesini temsil ettiğine inanılmasından kaynaklanır. Bu ruhlar bedeni saran enerji alanında bulunur. İlk ruh, ölümden sonra doğada kalır. Diğer ikisi ise yeniden doğar. Bu dünya ile bağlantılı olan ilk ruhtur. Bu ruhun başka bir yerde yaşaması mümkün değildir. Çünkü bedenden ayrılırsa ölüm artık kaçınılmazdır. İlk ruh bir bedene sadece bir kez yerleşir. Ölüm gerçekleştikten sonra bir süre daha bedenin etrafında bulunur. Aşağı yukarı yedi-sekiz kuşak sonra bir tabiat ruhuna dönüşür. Bu ruh, hiçbir zaman geçmiş yaşam deneyimi taşımaz. Bunun sonucunda bireyin diğer insanlardan farklı özelliklerini geliştirir. Etkileycilik ve saygınlık kuvvetli bir ruhun belirteçleridir. Bu yüzden ağaçların ve dağların ihtişamını ifade etmek için de kullanılır.

Dünyanın derin ve çok katlı olduğuna inanılırken, şamanların ve ruhların alt dünyaya geçebilmelerini sağlayan birçok yol vardır. Şamanlar, uçuş ya da trans anında bir konumdan diğer bir konuma geçerken bu yollardan faydalanırlar. Şamanlar yeraltına giderken yerin deliğinden geçip yine geriye bu delikten geçerek dönerler. Şamanların göklere çıkabilmesi ya da yeraltına inebilmeleri için önce yerin eksenine çıkmaları gerekir. Şamanın yeraltına inmesi gerekirse önce Demir dağa tırmanır. "Yerin eksenine çıkması" bu dağı aşarak yerin göbeği olduğu kabul edilen delikten girmesiyle gerçekleşir. Bu yolculuğu ölenler de yaparlar. Ölüler bu yolculukta yerin göbeğinden geçemezlerse, acı çecekleri bir köprüyle karşılaşılırlar.

Tengricilik inancının en belirgin özelliği ayındır. Ancak ayınların histeri nöbeti veya hareketle ilgili olduğu ve onun psikolojik rahatsızlığı olan birisi tarafından yönetildiği fikrine katılmak mümkün değildir. Doğal olarak, böyle bir dua yöntemini yapay bir şekilde çıkarılan sinir nöbeti olarak tanımlamak, yazılı kutsal öğretileri olmayan simge ve geleneklerde vücut bulan din açısından onun özünü anlamak, içeriğini kavramaktan daha kolaydır.

Bir kültür ögesi olan inanç, ait olduğu toplumun önce bilinçaltına daha sonra da genetik kodlarına işilenecek asırlar boyunca süregelir. Tengricilik inancına sahip Eski Türklerin Tengri algıları içerisinde temel unsur olan “üç dünya” ile ilgili inanış ve ritüeller günümüzde de uygulanmaktadır. Gökyüzü, yer ve yeraltı ruhlarının varlığına, gücüne hâlâ saygı duyulmaktadır. Onlardan gelebilecek olumsuz eylemlerin önlenmesi ya da olumlu olanların devam ettirilmesi için saç, kurban gibi çeşitli geleneksel uygulamalar yapılmaktadır.

Kaynaklar | References

- Alekseyev, N.A. (2013). *Türk Dilli Sibirya Halklarının Şamanizmi*, Konya: Kömen Yayınları.
- Arslan, A. A. (2011). *Kızilderili ve Türk Şamanizm'i*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Avcı, C. (2021). Türk Halk İnanışları Çalışmalarına Bir Yaklaşım Denemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C 14, S. 77, 21-27.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken.
- Bremmer, J. N. (2002). *The Rise and Fall of the After Life*, Landon: Routledge.
- Çobanoğlu, Ö. (2019). *Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, c. 3, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ergin, M. (1971). *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erman, A. (2015). *Türklerin Gerçek Tarihi*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Erman, A. (2016) *Tanrı Dini Şamanizm*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Hoppal, M. (1995). *Schamanen und Schamanismus*, Augsburg: Pattloch.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi.
- Ksenefontov, G. V. (2011). *Yakut Şamanlığı*, Konya: Kömen Yayınları.
- Liu, Mau-Tsai, (2019). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Mangaltepe, İ. (2009). *Bizans Kaynaklarında Türkler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*, C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Potapov, L. P. (2012). *Altay Şamanizmi*, Konya: Kömen Yayınları.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık, (Aus Sibirien)* İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Şener, C. (2001). *Şamanizm*, İstanbul: Etik Yayınları.
- Yörükan, Y. Z. (2009). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yusuf Has Hacip, (1991). *Kutadgu Bilig*, Çev: Reşit Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yayınları